

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه‌ی دوره‌ی ارشد در رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

موضوع:

مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)

استاد راهنما:

دکتر کیومرث کلانتری

استاد مشاور:

دکتر ابوالحسن شاکری

نام دانشجو:

محسن قرنی آرانی

شهریور ۱۳۹۳

ب

چکیده:

این پژوهش درصدد آن است تا ضمن بررسی اولین کنش‌ها و واکنش‌ها در ارتباط با به‌رسمیت شناختن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در نظام‌های حقوقی مختلف و همچنین واکاوی مبانی و ضرورت مسئولیت مزبور، به تحقیق پذیرش بحث فوق‌الذکر در قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) بپردازد. برای تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی وجود سه رکن: ارتکاب جرم توسط نماینده‌ی قانونی شخص حقوقی، ارتکاب جرم در محدوده‌ای که شخص حقوقی دارای شخصیت حقوقی است و اثبات مسئولیت کیفری این اشخاص، ضروری است. برای توجیه مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی چهار نظریه‌ی مسئولیت نیابتی، مسئولیت مستقیم، تقصیر جمعی و مسئولیت سازمانی مطرح شده، که در تدوین ماده‌ی ۱۴۳ از دو نظریه‌ی مسئولیت نیابتی و مسئولیت مستقیم، و در ماده‌ی ۷۴۷ از هر چهار نظریه مذکور استفاده شده است. دو شرط اختصاصی برای انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی، ارتکاب جرم به نام شخص حقوقی و ارتکاب جرم در راستای منافع شخص حقوقی است، وجود یکی از دو شرط فوق‌مقارن با ماده‌ی ۱۴۳ برای ارتکاب جرایم عمومی توسط اشخاص حقوقی کفایت می‌کند، اما در ارتکاب جرایم رایانه‌ای اشخاص حقوقی، مطابق با ماده‌ی ۷۴۷ وجود توأمان هر دوی آن‌ها ضروری است.

شرکت‌های دولتی که اعمال تصدی می‌کنند تحت شمول معافیت تبصره‌ی ماده‌ی ۲۰ قرار نمی‌گیرند، اعمال مجازات‌های مصادره‌ی اموال و انحلال علیه اشخاص حقوقی منوط به تحقق شرایط ماده‌ی ۲۲ یعنی تشکیل اشخاص حقوقی برای ارتکاب جرم و یا انحراف آن‌ها از هدف مشروع اولیه و فعالیت انحصاری مجرمانه است. مقرررات مستثنیات دین مندرج در تبصره‌ی ۵ ماده‌ی ۱۹ مشمول مجازات مصادره اموال اشخاص حقوقی نیز می‌شود.

کلمات کلیدی: اشخاص حقوقی، شخصیت حقوقی، مسئولیت کیفری، قانون مجازات اسلامی

سپاسگذاری:

منت خدای را عزوجل که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش فرید نعمت! هر نفسی که فرومی رود مدحیاست و چون برمی آید مفرح
ذات! پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمت شکر می واجب... .

بدینوسیله

از تمام زحماتشان عرصه می فرسنگ، دانش و ادب، بویژه اساتید بزرگوارم و بهمنین

از پدر و سوز و ماد مهربانم که با شکیبایی تمام، بنده را در تمام مراحل زندگی

همراهی نمودند، کمال سپاس و قدردانی را دارم و از خداوند منان

برای همه می این بزرگواران عمری با عزت را مسئلت می نمایم!

تقدیم به:

تمام زحمکشان این آب و خاک؛

بویژه

پدرم،

مادرم عزیزم

و

آمان که پوشم برایم سوختند!

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

مقدمه	۱
الف- بیان مسأله:	۱
ب- سؤال‌های پژوهش:	۴
پ- پیشینه پژوهش:	۴
ت- فرضیه های پژوهش:	۵
ث- حدود پژوهش:	۵
ح- اهداف پژوهش:	۶
خ- روش شناسی پژوهش:	۶
فصل اول- کلیات:	۷
۱-۱- مفهوم شناسی	۷
۱-۱-۱- مسئولیت کیفری	۸
۱-۱-۱-۱- معنای لغوی مسئولیت	۸
۱-۱-۱-۲- مفهوم حقوقی مسئولیت	۸
۱-۱-۱-۳- انواع مسئولیت	۸
۱-۱-۲- شخص حقوقی	۱۱
۱-۱-۲-۱- مفهوم شخصیت	۱۱
۱-۱-۲-۲- معنای لغوی شخص حقوقی	۱۲
۱-۱-۲-۳- مفهوم اصطلاحی شخص حقوقی	۱۲

- ۱-۱-۲-۴- انواع شخص حقوقی..... ۱۴
- ۱-۱-۲-۴- اشخاص حقوقی موضوع حقوق عمومی..... ۱۴
- ۱-۱-۲-۴- اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی..... ۱۷
- ۲-۱- تاریخچه ۱۹
- ۱-۲-۱- تاریخچه‌ی مسئولیت کیفری ۱۹
- ۲-۲-۱- پیشینه‌ی تاریخی و بررسی تطبیقی پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی ۲۴
- ۱-۲-۳- سیر تحول پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قوانین ایران ۲۹
- ۳-۱- ضرورت و ماهیت پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی ۳۴
- ۱-۳-۱- ضرورت پذیرش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی ۳۴
- ۲-۳-۱- ماهیت اشخاص حقوقی ۳۶
- ۱-۲-۳-۱- نظریه‌ی مجازی..... ۳۶
- ۲-۲-۳-۱- نظریه‌ی امتیاز..... ۳۷
- ۳-۲-۳-۱- نظریه‌ی مالکیت اعتباری..... ۳۷
- ۴-۲-۳-۱- نظریه‌ی واقعی بودن یا ارگانیک..... ۳۸
- ۳-۳-۱- دیدگاه مخالفان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و پاسخ موافقان آن ۳۹
- ۱-۳-۳-۱- دلایل مخالفان..... ۴۰
- ۲-۳-۳-۱- پاسخ موافقان..... ۴۱
- فصل دوم- شرایط تحقق مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی ۴۴
- ۱-۲- ارتکاب جرم ۴۴
- ۱-۱-۲- جرایم قابل انتساب به اشخاص حقوقی ۴۵
- ۲-۱-۲- شرایط مرتکب حقیقی جرم ۴۹

- ۴۹..... ۱-۲-۱-۲- مرتکب جرایم عمومی.....
- ۵۱..... ۲-۲-۱-۲- مرتکب جرایم رایانه‌ای.....
- ۵۶..... ۳-۱-۲- صور مختلف دخالت اشخاص حقوقی در ارتکاب جرم.....
- ۵۷..... ۱-۳-۱-۲- شروع به جرم.....
- ۵۹..... ۲-۳-۱-۲- شرکت در جرم.....
- ۶۱..... ۳-۳-۱-۲- معاونت در جرم.....
- ۶۴..... ۲-۲- دارا بودن شخصیت حقوقی.....
- ۶۴..... ۱-۲-۲- تاریخ آغاز شخصیت اشخاص حقوقی.....
- ۶۵..... ۱-۱-۲-۲- اشخاص حقوقی موضوع حقوق عمومی.....
- ۶۵..... ۲-۱-۲-۲- اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی غیر تجاری.....
- ۶۶..... ۳-۱-۲-۲- اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی تجاری.....
- ۶۸..... ۲-۲-۲- تاریخ پایان حیات اشخاص حقوقی.....
- ۶۸..... ۱-۲-۲-۲- اشخاص حقوقی موضوع حقوق خصوصی.....
- ۷۰..... ۲-۲-۲-۲- اشخاص حقوقی موضوع حقوق عمومی.....
- ۷۱..... ۳-۲- اثبات مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی.....
- ۷۲..... ۱-۳-۲- مبنای انتساب مسئولیت کیفری بر اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی.....
- ۷۷..... ۲-۳-۲- شرایط خاص انتساب مسئولیت کیفری به اشخاص حقوقی.....
- ۸۰..... ۳-۳-۲- مواجهه اشخاص حقوقی با عوامل رافع مسئولیت کیفری.....
- ۸۲..... فصل سوم- اعمال مجازات بر اشخاص حقوقی.....
- ۸۲..... ۱-۳- شرایط اعمال مجازات بر اشخاص حقوقی.....
- ۸۳..... ۱-۱-۳- شرایط عمومی اعمال مجازات بر اشخاص حقوقی.....

- ۳-۱-۲- شرایط اختصاصی اعمال مجازات‌های انحلال و مصادره‌ی اموال علیه اشخاص حقوقی ۸۷
- ۳-۲- مجازات‌های قابل اعمال بر اشخاص حقوقی ۹۱
- ۳-۲-۱- انحلال ۹۳
- ۳-۲-۲- مصادره‌ی کل اموال ۹۴
- ۳-۲-۳- ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی و اجتماعی به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال ۹۷
- ۳-۲-۴- ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال ۹۸
- ۳-۲-۵- ممنوعیت از اصدار برخی از اسناد تجاری حداکثر برای مدت پنج سال ۹۹
- ۳-۲-۶- جزای نقدی ۱۰۱
- ۳-۲-۷- انتشار حکم محکومیت به وسیله‌ی رسانه‌ها ۱۰۵
- ۳-۲-۸- دیه ۱۰۷
- ۳-۲-۹- تعطیلی موقت ۱۰۹
- ۳-۳- عوامل موثر در تعیین میزان مجازات اشخاص حقوقی ۱۱۱
- ۳-۳-۱- تخفیف مجازات ۱۱۲
- ۳-۳-۲- تعدد جرم ۱۱۳
- ۳-۳-۳- تکرار جرم ۱۱۵
- ۳-۴- آیین دادرسی کیفری رسیدگی به اتهامات اشخاص حقوقی ۱۱۷
- ۳-۴-۱- ابلاغ اوراق قضایی به اشخاص حقوقی ۱۱۸
- ۳-۴-۲- صدور قرارهای تأمین کیفری و تأمین خواسته برای اشخاص حقوقی ۱۲۲
- ۳-۴-۳- ادله اثبات کیفری اشخاص حقوقی ۱۲۵
- نتایج پژوهش ۱۲۸
- منابع و مأخذ ۱۳۸
- منابع فارسی ۱۳۸
- الف- کتب ۱۳۸

ب- مقالات ۱۴۱

پ پایان نامه ها ۱۴۴

biography ۱۴۵

اضافی (این صفحه از روی پایان نامه برداشته شود)

مقدمه

الف- بیان مسأله:

مسئولیت به معنای التزام شخص متعهد، به پاسخ گویی در قبال آثار نامطلوب عملی است، که انجام داده است. از این منظر مسئولیت به دو قسم مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری تقسیم می‌شود. مسئولیت مدنی یا حقوقی همان تعهد فرد به جبران خسارت و ضرر و زیان است و مسئولیت کیفری شامل التزام به پاسخگویی در قبال اعمال مجرمانه‌ای می‌شود که شخص انجام می‌دهد. که این اعمال مجرمانه غالباً توسط اشخاص حقیقی ارتکاب یافته می‌شود، اما گاهی ممکن است اشخاص حقیقی در قالب تشکل‌ها و موسساتی که قانون آن‌ها را به رسمیت می‌شناسد، مرتکب اعمالی شوند که نظم جامعه را دچار اختلال سازد، این جا است که بحث از مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به میان می‌آید.

مسئله‌ی به رسمیت شناختن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی همواره چالشی عمیق در میان حقوق دانان بوده است. مخالفان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی دلایل متعددی اقامه کرده‌اند از جمله این که: وجود اراده رکن اساسی مسئولیت کیفری است، حال آن که اشخاص حقوقی فاقد اراده هستند، اشخاص حقوقی وجودی واقعی و خارجی ندارند تا بتوان آن‌ها را مجازات کرد، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی با اصل شخصی بودن مسئولیت های کیفری تعارض دارد (زراعت، ۱۳۹۲: ۲۴۴)، و این که بعضی از مجازات‌ها مثل اعدام، حبس و مجازات‌های بدنی در مورد اشخاص حقوقی قابل اجرا نیست.

موافقان برقراری مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی چنین استدلال می‌کنند: اشخاص حقوقی نیز دارای وجود خارجی هستند و اعمالی را انجام می‌دهند، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی منافاتی با اصل شخصی بودن مجازات‌ها ندارد، امکان اعمال مجازات‌هایی همچون انحلال و جزای نقدی برای اشخاص حقوقی وجود دارد (زراعت ۱۳۹۲: ۲۴۴).

از شخص حقوقی در قانون مجازات اسلامی تعریفی به میان نیامده است، لاجرم باید برای تعریف و تعیین مصادیق آن به به قوانین دیگر من جمله قانون مدنی و قانون تجارت مراجعه کرد، هر چند در قوانین صدرالذکر هم تعریف مشخص و جامعی از شخص حقوقی ارائه نشده است. قانون تجارت در باب یازدهم مباحثی را به شخص حقوقی اختصاص داده است (مواد ۵۸۳-۵۹۱)، مصادیقی که این قانون از شخص حقوقی ارائه داده است، شامل شرکت های تجاری مذکور در خود قانون تجارت، شرکت های غیر تجاری که قانوناً ثبت شده باشند و موسسه‌هایی که به موجب قانون به وجود می‌آیند، مانند موسسات دولتی و عمومی می‌شود.

درباره‌ی ماهیت وجودی شخص حقوقی نظریه‌هایی مختلفی وجود دارد، نظریه مجازی، نظریه امتیاز، نظریه اعتبار معنوی و نظریه واقعی بودن شخص حقوقی. امروزه نظریه واقعی بودن شخص حقوقی به عنوان یک واقعیت حقوقی مورد تأیید دکترین حقوقی قرار گرفته است. بر این اساس شخص حقوقی به گروه‌ها، جمعیت‌ها و انجمن‌هایی گفته می‌شود که حقوق و تکالیف مشترک و متمایز از حقوق و تکالیف افرادی که آن‌ها را تشکیل داده‌اند، دارا هستند (صانعی، ۱۳۷۲: ۲۱).

در قوانین جزایی ایران و بخصوص قوانین راجع به مجازات عمومی و اسلامی (اعم از قوانین سال ۱۳۰۴، ۱۳۵۲، ۱۳۶۱ و ۱۳۷۰) مواد صریحی را در زمینه مسئولیت جزایی اشخاص حقوقی نمی‌توان دید (نوربها، ۱۳۸۵: ۳۴۰)، و فقط در قوانین متفرقه از جمله: قانون مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی، قانون تصدیق انحصار وراثت، ماده واحده مربوط به ضبط اموال متعلق به احزابی که منحل می‌شوند، قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، قانون مالیاتهای مستقیم و..... به طور ضمنی به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی اشاره شده است. تنها قانونی که قبل از قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بحث مسئولیت کیفری شخص حقوقی را مورد توجه قرار داده است، قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ است، قانون مذکور با شرایطی شخص حقوقی را طرف مسئولیت قرار داده است.

قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ اولین قانون مادر در نظام حقوقی ایران است که مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را به صراحت پذیرفته است. در ماده ی ۱۴۳ این قانون مقرر گردیده «در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده ی قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرم شود. مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی مانع مسئولیت اشخاص حقیقی مرتکب جرم نیست».

برخلاف ماده ی ۲-۱۲۱ مجموعه قوانین کیفری فرانسه که اصل را بر مسئولیت کیفری شخص حقوقی گذاشته است، در قانون مجازات اسلامی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی به عنوان یک استثنا پذیرفته شده است، این استثنا بودن آثاری دارد از جمله اینکه در صورتی که در شخص حقوقی بودن یک نهاد و یا در انتساب مسئولیت به شخص حقوقی شبهه پیش آید باید نظر به عدم تحمیل بار مسئولیت کیفری بر آن داشت.

انتساب مسئولیت به شخص حقوقی شرایطی دارد که در صورت فقدان آن شرایط فقط شخص حقیقی مسئول خواهد بود. این شرایط عبارت است از:

۱- شخص حقیقی نماینده ی قانونی شخص حقوقی باشد.

۲- ارتکاب جرم به نام شخص حقوقی باشد یا در راستای منافع شخص حقوقی باشد.

در ماده ی ۲۰ قانون مجازات اسلامی، مجازات های اشخاص حقوقی در صورت ارتکاب جرم و انتساب بزه احصا شده است که اعمال برخی از این آن ها منوط به شرایط خاصی است، از جمله این که مجازات انحلال شخص حقوقی و مصادره کل اموال تنها در صورتی اجرا می شود که شخص حقوقی یا برای ارتکاب جرم به وجود آمده باشد یا فعالیت خود را منحصراً برای ارتکاب جرم تغییر دهد.

ب-سؤال های پژوهش:

۱. آیا مقررات مربوط به مستثنیات دین در مجازات مصادره‌ی کل اموال، شامل اشخاص حقوقی هم می‌شود؟
۲. آیا شرکت‌های دولتی که اعمال حاکمیت نمی‌کنند، مشمول معافیت از مجازات‌های مذکور در تبصره‌ی ماده‌ی ۲۰ قانون مجازات اسلامی هستند؟
۳. آیا امکان صدور قرار تأمین کیفری در مورد اشخاص حقوقی وجود دارد؟

پ-پیشینه پژوهش:

در باب مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی تاکنون تحقیق جامع و مفصلی که دربرگیرنده‌ی بررسی سیر تحول به رسمیت شناختن آن‌ها در حقوق جزایی ایران باشد، انجام نشده است. بالاخص در مورد قانون اخیر التصویب مجازات اسلامی که ابداعاتی قابل توجه در زمینه‌ی مذکور بکار گرفته، پژوهش شایان ذکری صورت نگرفته است. اما در برخی از کتب حقوقی، اشاراتی به این موضوع شده است؛ که از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

در کتاب زمینه‌ی حقوقی جزای عمومی، مرحوم دکتر نوربها در تعریف شخص حقوقی و تمایز آن از شخص حقیقی آورده اند «شخص حقیقی فرد معینی است که می‌تواند موضوع حق و تکلیف قرار گیرد و دارای رگ و پوست و خون و عقل و قصد و اختیار است، اما شخص حقوقی فرد مشخصی با ویژگی‌های شخص حقیقی نیست هر چند او نیز می‌تواند موضوع حق و تکلیف باشد. انجمن‌ها، باشگاه‌های ورزشی، شرکت‌ها و دولت از اشخاص حقوقی هستند» (نوربها، ۱۳۸۸: ۳۳۴).

در کتاب بایسته‌های حقوق جزای عمومی، دکتر گلدوزیان در مورد شرایط مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی اشاره کرده اند که «در حال حاضر جرایمی از قبیل: کلاهبرداری، خیانت در امانت، نقض مقررات جرایمی شرکت‌ها،

احتکار، گرانفروشی و صدور چک غیر قابل پرداخت و غیره اغلب به وسیله‌ی اشخاص حقیقی به نمایندگی از اشخاص حقوقی ارتکاب می‌یابد و در صورتی که نمایندگان شرکت مقصر باشند، منطقی و عادلانه است، که با اجازه‌ی قانون در پناه شخصیت حقیقی آنان، خود شخص حقوقی که به نام و نمایندگی از طرف آن اقدامی به عمل آمده مورد توجه قرار گیرد» (گلدوزیان، ۱۳۸۶: ۱۹۳).

در کتاب شرح مختصر قانون مجازات اسلامی، دکتر زراعت در تحلیل ماده ی ۲۲ قانون مجازات اسلامی، این چنین استدلال کرده اند «به نظر می رسد قانون گذار قید منحصرأ را از روی تعمد بیان کرده است تا انحلال شخص حقوقی و مصادره‌ی اموال در حالتی که برخی از فعالیت های شخص حقوقی نامشروع می باشد، امکان نداشته باشد.» (زراعت، ۱۳۹۲: ۸۹).

ت-فرضیه های پژوهش:

۱. مقررات مستثنیات دین در مجازات مصادره‌ی کل اموال، شامل اشخاص حقوقی هم می‌شود.
۲. شرکت‌های دولتی که اعمال حاکمیت نمی‌کنند، مشمول معافیت تبصره‌ی ماده‌ی ۲۰ نمی‌شوند.
۳. صدور قرار تأمین کیفری در مورد اشخاص حقوقی هم امکان پذیر است.

ث-حدود پژوهش:

گستره پژوهش حقوق ایران است.

ح-اهداف پژوهش:

هدف از پژوهش پیش رو بررسی به رسمیت شناختن مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ می باشد.

خ-روش شناسی پژوهش:

در این پژوهش، ابتدا با استفاده از منابع موجود در کتابخانه‌ها و پایگاه‌های الکترونیکی مطالب جمع آوری شده و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و در پایان، نتیجه‌گیری به عمل می‌آید. لذا روش تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی است.

فصل اول - کلیات

در بخش حاضر به تبیین مفاهیم اساسی در این پژوهش، تاریخچه به رسمیت شناختن مسئولیت کیفری برای اشخاص حقوقی در نظام حقوقی ایران و سایر کشورها، توجیه ضرورت و بررسی مبانی مسئولیت کیفری این اشخاص، پرداخته می‌شود و همچنین ادله‌ی منتقدان مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی طرح می‌شود و در نهایت پاسخ و استدلال موافقان برقراری مسئولیت کیفری برای اشخاص مذکور نیز مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

۱-۱- مفهوم شناسی

در آغاز به منظور فهم آسان‌تر مباحث مطروحه، تبیین لغوی و حقوقی مفاهیم و اصطلاحات اساسی و کاربردی این پژوهش آورده شده است و کوشش شده تا به سوالات زیر پاسخ گفته شود:

۱. مفهوم لغوی و حقوقی مسئولیت کیفری چیست؟
۲. چه توجیهی برای مبنای وجودی مسئولیت کیفری از سوی مکاتب مختلف حقوق جزاء ارائه شده‌است؟
۳. مفهوم لغوی و حقوقی شخص حقوقی چیست؟
۴. اشخاص حقوقی به چند گروه تقسیم می‌شوند؟

۱-۱-۱-۱- مسئولیت کیفری

۱-۱-۱-۱-۱- معنای لغوی مسئولیت

مسئولیت مصدر جعلی از واژه‌ی مسئول است، مسئول کسی است که فریضه‌ای را بر دمه دارد که اگر بر آن عمل نکند از او بازخواست می‌شود (معین، ۱۳۴۵: ۴۰۷۷)، و مسئولیت در معنای آن‌چه که انسان عهده دارد و مسئول آن باشد از وظایف اعمال و رفتار آمده است (عمید، ۱۳۸۹: ۹۳۷).

۱-۱-۱-۲- مفهوم حقوقی مسئولیت

در علم حقوق مسئولیت به عنوان تعهد قانونی شخص به دفع ضرری که به دیگری وارد کرده، تعریف شده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۶۴۲)، ضرر فوق می‌تواند ناشی از وقوع جرم باشد یا علتی غیر از آن داشته باشد، همچنین عمدی بودن و یا نشأت گرفتن ضرر و زیان از غفلت و سهل‌انگاری، تأثیری در تحقق مسئولیت در معنای عام خود ندارد.

در فقه، مرادف با مسئولیت از کلمه‌ی ضمان استفاده شده است ولی موارد استعمال ضمان اوسع است، مثلاً در ضمان عقدی و ضمان معاوضی نمی‌توان واژه‌ی مسئولیت را به کار برد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۳۲۲۴).

۱-۱-۱-۳- انواع مسئولیت

از جهت پشتیبانی و عدم پشتیبانی قانون علیه عمل شخص مسئول، مسئولیت به دو قسم مسئولیت اخلاقی و قانونی تقسیم می‌شود، اخلاق مجموعه قواعدی است که رعایت آن برای نیکوکاری و رسیدن به کمال لازم و ضروری است و قواعد اخلاقی معیار تشخیص خوبی و بدی است، مسئولیت اخلاقی مواخذه‌ای است که وجدان باطنی شخص از وی نسبت به مخالفت‌هایی که با دستورات دینی یا اخلاقی نموده است به عمل می‌آورد (قهرمانی، ۱۳۷۷: ۲۷)، در مقابل، مسئولیت قانونی (حقوقی) هر گونه مسئولیتی است که ضمانت اجرای قانونی

داشته باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۳۲۲۶)، و شامل مسئولیت مدنی، مسئولیت اداری و مسئولیت کیفری می‌شود.

برای تحقق مسئولیت مدنی که شخص به موجب قرارداد و یا امور خارج از آن (ضمان قهری)، ملزم به جبران خسارت وارده می‌باشد، باید سه رکن ضرر، فعل زیان‌بار و رابطه‌ی سببیت مهیا باشد، برای اینکه ضرر قابل مطالبه باشد باید واجد این اوصاف باشد: اولاً باید مسلم باشد، ثانیاً مستقیم باشد، ثالثاً جبران نشده باشد، رابعاً قابل پیش‌بینی باشد (مدنی، ۱۳۸۳: ۴۹) و خامساً باید ناشی از لطمه به حق قانونی باشد، ضرر قابل مطالبه علاوه بر ضرر مادی، شامل ضرر معنوی هم می‌شود و فعل زیان‌بار، کار یا رفتاری است که باعث زیان به دیگری گردد، که این زیان باید برخلاف قانون باشد و عمدی یا در نتیجه‌ی بی احتیاطی باشد (سپهوند، ۱۳۵۳: ۱۴۷). به استثنای بحث غصب که به موجب ماده‌ی ۳۱۵ قانون مدنی برای تحقق مسئولیت مدنی نیازی به اثبات رابطه‌ی سببیت نیست،^۱ می‌بایست بین زیان وارده و عمل مرتکب رابطه‌ی علیت وجود داشته باشد تا بتوان گفت مقصر، نسبت به حادثه و زیان وارده مسئولیت دارد. اثبات رابطه‌ی سببیت با زیان دیده است و او باید در دادگاه نشان دهد که بین فعل خوانده (مسئول) و ایجاد ضرر رابطه‌ی علت و معلولی وجود دارد (کاتوزیان، ۱۳۷۰: ۲۷۲).

قسم دیگر، مسئولیت اداری است. دکتر جعفری لنگرودی مسئولیت اداری یا به تعبیری مسئولیت انتظامی را به عنوان مسئولیت شخص در قبال تخلفات انضباطی در امور اداری تعریف کرده اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۶: ۶۴۲)، ضمانت اجراهای اداری و انتظامی فقط شامل شغل و مزایای اداری مستخدم عمومی، از جمله توبیخ شفاهی و کتبی، کسر حقوق و مزایا، تنزیل رتبه و مقام و انفصال موقت و یا دائم از شغل، می‌شود (طباطبائی مومنی، ۱۳۷۸: ۱۸۱).

نوع سوم از مسئولیت حقوقی، مسئولیت کیفری است. در یک توصیف بسیط مسئولیت کیفری، التزام شخص ملکف به پاسخگویی آثار و نتایج زیانبار فردی و اجتماعی جرمی که انجام داده است، می‌باشد (صالح

۱-ماده‌ی مذکور مقرر می‌دارد: «غاصب مسئول هر نقص و عیبی است که در زمان تصرف او به مال منغصب وارد شده باشد هرچند مستند به فعل او نباشد».